

ETO: 81*367
811.511.141
DOI: 10.19090/hk.2022.3.69-83

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

SIPOS Mária

Nyelvtudományi Kutatóközpont
Uralisztika Kutatócsoport
Budapest, Magyarország
sipos.maria@nytud.hu

FIKTÍV MOZGÁS A MAGYAR LOKATÍV MONDATOKBAN

Fictive motion constructions in Hungarian locative sentences

Fiktivno kretanje u mađarskim lokativnim rečenicama

A fiktív mozgást kifejező mondatok számos nyelvben használatosak, és általános jellemzőik alaposan feldolgozott témának számítanak a szakirodalomban. Jelen dolgozat áttekintheti, milyen tulajdonságai vannak a magyarban a lokatív jelentésű, fiktív mozgást kifejező mondatoknak. Ennek során bemutatja, melyek a legfontosabb igék ebben a szerepben, illetve ezek milyen – főként szemantikai – csoportokba sorolhatók. A dolgozat 18 ige szemantikai viselkedését tárgyalja: *átível, elnyúlik, elterül, emelkedik, felkapaszkodik, fut, halad, húzódik, kanyarog, kígyózik, (követ), leereszkedik, magasodik, megy, mered, meredezik, vezet, visz*. A japán és az angol nyelv elemzését követve a tényleges közlekedésre alkalmas (travellable), illetve arra nem használatos (non-travellable) objektumokat tartalmazó mondatok esetében az alany-állítmány kompatibilitást is tárgyalja.

Kulcsszavak: fiktív mozgás, mozgásige, lokatív mondat, magyar nyelv

Bevezetés

A kognitív nyelvészet megfigyelései szerint mozgásként értelmezzük egy sor tapasztalatot, például az idő múlását vagy az érzelmek változását is. Hasonló történik azokban az esetekben is, amikor egy út, park, híd, terület, kábel stb. elhelyezkedését dinamikus mozgást felidéző megfogalmazással adjuk meg. Ilyen mondatok jellemzően akkor fordulnak elő, amikor az emberek különféle objektumok, (terep)tárgyak hollétéről vagy elhelyezkedéséről kommunikálnak (Matlock 2004, 222, 245) (1):

- (1) *This is a public footpath that runs along the back of gardens* (Google-keresés).

‘Ez egy nyilvános gyalogút, amely a kertek mögött fut végig.’

Ezekben a mondatokban egy mozgásigét élettelen alannal használunk: tényleges mozgásra nem kerül sor. Az élettelen alannal kifejezett entitás a tulajdonképpeni mozgás helye: a gyalogút az a hely, ahol az emberek járnak. Az alábbi írás¹ célja, hogy számba vegye, (a) milyen jellemzői vannak a magyarban ennek a mondattípusnak, illetve (b) milyen igék állhatnak ebben a szerepben.

A fiktív mozgást kifejező mondatokat (a továbbiakban FMM) mint a lokatív, azaz a *Hol?* kérdésre válaszoló mondatok kifejezőeszközeinek egyikét vizsgálom. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a lokatív mondatok (lásd bővebben az *Igei elemek a lokatív mondatokban* részben) változatos igei elemeinek csak egyike a mozgásige. Másrészt azt, hogy a FMM-ok kategóriája is tágabb, mint ami a lokatívnek minősülő mondatokban előfordul. Például idetartozik a (2), a (3) azonban nem, mert a *Hová?* kérdésre felel:

- (2) (*Hol megy ez az út?*) – *Meredek dombok között kanyarog ez az út.*²

- (3) *A múzeumhoz vezető út felkapaszkodik a száraz, meszes Tétényi-fennsík hátára, [...].*

Jelen írás tehát csak azokat tárgyalja a FMM-ok közül, amelyek a *Hol?* kérdésre adnak választ, vagyis a lokatív mondatok és a fiktív mozgást kifejező mondatok metszethalmazát alkotják.

Az igéket tallózó kereséssel, útikönyvek, illetve turisztikai és természetjárással kapcsolatos szövegek olvasásával gyűjtöttem, a bőségesebb példaanyag Google-keresések révén állt össze.

A lokatív és az egzisztenciális mondatokról

A lokatív és az egzisztenciális mondatok között lényeges hasonlóság van, pontosabban ugyanazok az alkotóelemek találhatóak meg bennük: az Alak (Figure/Thing), a Hátér (Background/Location), illetve az igei elem (V). Információszerkezeti szempontból pedig olyan természetű a különbség, hogy

¹ A Nyelvtudományi Kutatóközpont Uralisztika Kutatócsoportja a lokatív mondatok kifejezőeszközeinek vizsgálatát az alábbi projekt keretében folytatta: Способы выражения пространственных отношений на материале русского и угорских языков (2021–2022) Югорский государственный университет, Ханты-Мансийск.

² Amennyiben nem szerepel forrásmegadás, a példák Google-keresésből származnak.

célravezető a két mondatfajtát egymás függvényében definiálni. Az alábbi, igen tömör összefoglalás Freeze (1992) alapján történik.

Egzisztenciális mondatok

Az egzisztenciális mondat az ismert, a diskurzusbba bevezetett Háttérhez képest az Alak jelenlétét, létezését állítja. Ilyenkor az Alany nem referenciális (vagyis határozatlan) (4):

(4) *A szántó föld közepén van egy templomrom.*

Az egzisztenciális mondatoknak nem mindegyikében jelenik meg lokatív elem. Az ilyen esetekben a Háttér a közlés kontextusában aktuális vonatkoztatási tartomány (5) (6):

(5) *Van tej* (ti. a hűtőben/itthon/a boltban, amelyből kijöttem stb.).

(6) *Van igazság* (a világban/a földön/az emberek között).

Fontos hangsúlyozni, hogy ha az egzisztenciális mondatban szerepel Háttér elem, a mondat akkor sem a *Hol?* kérdésre felel, lásd fent a (4) példát.

Lokatív mondatok

A lokatív mondat az Alak hollétét határozza meg, így a lokatív elem soha nem maradhat el. A mondat a *Hol?* kérdésre ad választ, tehát a diskurzusbba már bevezetett tárgyról, objektumról van szó. Ezért az Alak referenciális (7):

(7) *Hol van a templomrom?* – *(A templomrom) a szántó föld közepén (van).*

A lokatív és az egzisztenciális mondatokban használatos igei elemek nem feltétlenül ugyanazok egy nyelven belül. Az alábbiakban a fókusz a lokatív mondatokon lesz, de esetenként egzisztenciális mondatokról is szó esik.

Igei elemek a lokatív mondatokban

Nyelvenként igen különböző, hogy a lokatív mondatokban megjelenő igei elemek hányfélék lehetnek, illetve milyen típusú igéket alkalmaz a nyelv ebben a szerepben, valamint az is, hogy mekkora igei elemkészlet áll rendelkezésre a lokatív mondatok szerkesztéséhez. Ennek tipológiája Ameka és Levinson nevéhez fűződik (Ameka–Levinson 2007). Felosztásuk négy nagy csoportot különböztet meg annak alapján, hogy a testtartásigék és más pozícióigék mekkora szerepet vállalnak a kopula és a semleges igék mellett. Ugyanakkor a lokatív mondatok vizsgálata során kiderül, hogy kifejezési lehetőségeik ennél jóval változatosabbak. A magyar mondatok elemzéséből eddig az alábbiak rajzolódtak ki.

Kopula

A lokatív mondatokban előforduló igei elemek közül a kopula teljesen semleges jelentésű, és feltehetőleg a leggyakoribb. A magyarban a létezést kifejező igével azonos (8):

(8) *Az a romkocsmá Pesten van.*

Neutrális igék

A neutrálisnak nevezett igéket szerepük és szemantikai tulajdonságaik teszik hasonlóvá a kopulához. Kevés megkötés van a használatukra vonatkozóan, de jelentésük mégsem annyira kiüresedett, mint a kopuláé (9) (10):

(9) *Ez a tájegység az Alföld keleti részén helyezkedik el.*

(10) ?? *Az uzsonnád a hátizsák külső zsebében helyezkedik el.*

Szemantikai alapon idetartoznak azok a „ható” igéből képzett folyamatos melléknévi igenévi alakok is, amelyek az igei elem szerepét töltik be a lokatív és egzisztenciális mondatokban (11) (12), és társulnak bizonyos megkötések a használatukhoz, például stilárisak is (13):

(11) *A Mona Lisa a Louvre-ban látható.*

(12) *Telefonfülke már kevés helyen található Budapesten.*

(13) ?? *A cigid a párkányon található.*

Kvázikopulák³

Sok nyelvre jellemző a kvázikopulák sűrű előfordulása is lokatív mondatokban. Az alábbi rövid összefoglalás alapvetően Pustet monográfiája (2005) alapján történik. Forrásuk igen gyakran a testtartásigék, illetve a pozícióigék halmaza, pl. *fekszik, áll, (ül)*⁴, illetve *függ, lóg* (14) (15):

(14) *Szeged a Tisza partján fekszik, nem messze Jugoszlávia és Románia határától, [...].*

(15) *A kabátja az ajtó mellett lóg.*

A kvázikopulák a kopuláktól abban különböznek, hogy mivel jelentésük nem homályosult el teljesen, használatukat különféle megkötések korlátozzák.

³ A kvázikopulák kissé hosszabb bemutatását az indokolja, hogy a velük alkotott mondatok több tekintetben mutatnak hasonlóságot a fiktív mozgást kifejező mondatokkal.

⁴ A magyarban ugyan nincs ilyen szerepe, de számos nyelvben funkcionál kvázikopulaként, pl. a hantiban és a manysiban (Sipos 2018; Németh 2021).

E szabályok leggyakrabban az Alak – vö. (16) vs (17) – vagy a Háttér – (18) vs (19) – fizikai jellemzőin alapulnak, de számos más szempont⁵ is érvényesülhet:

(16) **A Szentháromság-szobor a Mátyás-templom közelében fekszik.*

(17) *A Szentháromság-szobor a Mátyás-templom közelében áll.*

(18) **A könyved a zsebemben fekszik.*

(19) *Az album a polcon fekszik, a többi könyv tetejére téve.*

A lokatív mondatok három alkotóeleme a kvázikopulát tartalmazó mondatban ugyanúgy kötelező, mint a kopulás mondatban: míg a nem lokatív, hanem cselekvést kifejező mondat állhat alanyból és állítmányból (20); az élettelen, önálló mozgásra nem képes alannal szereplő testtartásige lokatív elem nélkül értelmezhetetlen (21); a (22) viszont érvényes lokatív mondat, mert mindhárom lényegi alkotóelem szerepel benne:

(20) *Bandi fekszik.*

(21) **A falu fekszik.*

(22) [Hollóháza] *a magyar–szlovák határtól 3,5 kilométerre délre fekszik.*

Rezultatív szerkezetek

Bizonyos feltételek esetén, különösen akkor, ha a beszélő a leírandó látványt elsősorban egy korábban lezajlott cselekvés eredményeként értékeli, illetve kevésbé természetes helyzetnek ítéli meg, létigéből és határozói igenéből álló szerkezetet is alkalmazhat igei elemként lokatív mondatban (23) (24):

(23) *(Hol a gereblye?) – (A gereblye) a falhoz van támasztva.*

(24) *(Hol a póréhgyma?) – (A póréhgyma) a kosár tetejére van téve.*

A rezultatív szerkezetek használatának részletes leírása további kutatásokat igényel.

Mozgásigék

Lokatív, vagyis tényleges mozgást nem feltételező mondatokban szerepelhetnek mozgást kifejező igék is. Ilyenkor a mondat fiktív mozgást fejez ki (25):

(25) *Az út a tenger mellett fut.*

Az alábbiakban először a FMM-ok részletesebb bemutatása következik, majd pedig a magyar nyelv FMM-aira térek át. A dolgozatot összegzés zárja.

⁵ Ilyen lehet például a nézőpont, az Alak állaga, a funkcionalitás stb. (Sipos 2021).

A fiktív mozgást kifejező mondatok

A fiktív mozgást kifejező mondatok általános bemutatása

A fiktív mozgást, más terminológia szerint absztrakt, ismét másik szerint szubjektív mozgást kifejező mondatok olyan scenáriót, képet, jelenetet írnak le, amelyek inherensen statikusak, vagyis nem található bennük olyan elem, amely fizikailag helyet változtat.⁶ Ehelyett a helyváltogatás mentális síkon van jelen: a hallgató, miközben a mondattal leírtakat értelmezi, mentális értelemben követi a tárgy kiterjedését adott irányban, és ehhez mozgást jelentő igét alkalmaz metonimikusan (Matlock 2004, 233; Rojo–Valenzuela 2003, 125). Egy másik megfogalmazás szerint (Rojo–Valenzuela 2003, 127) a FMM azt váltja ki a hallgatóban, hogy fokozatosan „szkennelje”⁷ a szóban forgó tárgy vagy objektum kiterjedését egy bizonyos irányban.

Kuti és Varasdi megfigyelései szerint (Kuti–Varasdi 2006, 132) jellemző a fiktív eseményeket kifejező mondatok viselkedésére, hogy nem lehet őket progresszív aspektussal használni (26) (27) vö. (28) (29):

(26) *János befutott az erdőbe* (Kuti–Varasdi 2006, 132).

(27) *János éppen futott be az erdőbe, amikor lövés dörrent* (Kuti–Varasdi 2006, 132).

(28) *Az ösvény befutott az erdőbe* (Kuti–Varasdi 2006, 132).

(29) **Az ösvény éppen futott be az erdőbe, amikor lövés dörrent* (Kuti–Varasdi 2006, 132).

A fiktív mozgást kifejező mondatok alanya

A fiktív mozgást kifejező mondatok nem bármilyen alannal képzelhetők el. Vagy prototipikusan jelentős a hosszanti kiterjedése (30), vagy ha ez nem jellemző, akkor az illető tárgynak vagy objektumnak képesnek kell lennie arra, hogy ilyen formában is megjelenjen (Matlock 2004, 228) (31):

(30) [...] *az út a dunántúli országutakra emlékeztető sudár jegenyefák között halad* (Fajth 1980, 256).

(31) *The fish pond runs along the back fence* (Matlock 2004, 228).

’A halastó követi a hátsó kerítés vonalát. (lit.: A halastó a hátsó kerítés mentén fut.)’

⁶ A fiktív mozgást kifejező szerkezetek alapvető bemutatása Matlock 2004 alapján történik.

⁷ A Kuti–Varasdi szerzőpáros a *letapogatás* szót használja (Kuti–Varasdi 2006).

Matlock szerint a következő mondatban éppen a mozgásigével történő megfogalmazás az, ami miatt a szóban forgó asztalt hosszúnak és keskenynek képzeljük (Matlock 2004, 228) (32):

(32) *The table goes from ther kitchen wall to the sliding door* (Matlock 2004, 228).

’Az asztal a konyha falától a tolóajtóig tart’ (lit.: megy).

Emellett nemcsak a relatíve hosszú kiterjedés (hosszúkás forma) tűnik fontos feltételnek, hanem az alanyként szereplő tárgy mérete is. A következő példában igen furcsán hat a mozgásige használata (33):

(33) *?The cell-phone goes from the cup to the book* (phone on desk) (Matlock 2004, 229).

’A mobiltelefon a csészétől a könyvig tart (lit.: megy)’.

Ennek oka Langacker szerint is az, hogy egy fiktív mozgást kifejező mondat feldolgozásakor a kép egésze „pillanatfelvételek” sorából épül fel – ezt a szerző szekvenciális szkennelésnek (sequential scanning), magyarul kb. letapogatások sorozatának nevezte (Langacker 1986, idézi Matlock 2004, 229). Vagyis az elképzelandő (terep)tárgy térbeli helyzete, illetve mérete vagy formája miatt egyetlen pillantással nem mérhető fel. A fenti példában a megfogalmazás azért tűnik különösnek, mert sem a mobiltelefon mérete, sem az alakja nem indokolja a folyamatszerű feldolgozást, befogadást.

MOZGÁS és MÓD a fiktív mozgást kifejező mondatokban

A Talmy munkájára (1975) visszavezethető felfogásban a mozgás sémájának öt elemét különböztethetjük meg: ALAK, HÁTTER, MOZGÁS, MÓD, illetve ÖSVÉNY.⁸ Ezek az elemek külön-külön is megfeleltethetők lehetnek mondatrészeknek, de az igékbe a MOZGÁS mellett a MÓD is kódolva lehet: például a *halad* ige csak a MOZGÁS-ra utal, a *cammog* azonban a MÓD-ra is (lassan, nehézkesen, dülöngélve). Rojo és Valenzuela szerint (2003) FMM-okban a MÓD-nak, amely megjelenik az igébe kódolva, valahogyan kapcsolódnia kell az ÖSVÉNY tulajdonságaihoz, illetve annak a MOZGÁS-nak a jegyeihez, amelyet az azon az úton mozgó cselekvők végeznek (Rojo–Valenzuela 2003), pl. (34):

(34) *The highway zig-zagged along the valley* (Rojo–Valenzuela 2003, 128).

’Az út a völgy hosszában cikcakkban haladt.’

Ha nem fedezhető fel természetes kapcsolat az ÖSVÉNY tulajdonságai és a MOZGÁS jellemzői között, akkor a mondat elfogadhatósága kétséges. Más

⁸ Az eredetiben: FIGURE, GROUND, MOTION, MANNER, illetve PATH.

szóval nem lehet bármilyen mozgást jelentő igét alkalmazni ilyen funkcióban (Rojo–Valenzuela 2003, 128) (35):

- (35) **The path slid/rolled up the hill* (Rojo–Valenzuela 2003, 128).
'Az ösvény felcsúszott/felgurult a dombon.'

Az alany és az ige kompatibilitása a FMM-okban

Az eddigiekben a FMM-ok általános jellemzőiről esett szó, az alábbiakban pedig néhány példa következik arra, hogy miféle egyedi vonásai lehetnek a mozgásigék használatának különböző nyelvekben.

A FMM-ok Matlock észrevétele szerint kétfélék lehetnek. Egyik fajtájukban az alanyként megjelenő tárgy vagy objektum valóban valamilyen rajta történő mozgást asszociál (I-es típus) (36), a másikban azonban nincs szó ilyenről (II-es típus) (37):

- (36) *The road runs along the coast* (Matlock 2004, 224).
'Az út a tengerpart mentén halad (lit.: fut).'
- (37) *The table goes from the kitchen wall to the sliding door* (Matlock 2004, 33).⁹
'Az asztal a konyha falától a tolóajtóig tart/nyúlik el (lit.: megy).'

Az alany és az ige kompatibilitása az angolban

A fenti megkülönböztetésnek a jelentőségét például az angolban látjuk: míg a valódi mozgásokkal kapcsolatba hozható, I-es típusba tartozó mondatokban az ige kifejezheti a MOZGÁS mellett a MÓD-ot is, erre a II-es típusú mondatokban nincs lehetőség (38) vs (39):

- (38) *The footpath staggers from the bar to the outhouse*¹⁰ (Matlock 2004, 232).
'Az ösvény a bártól az udvari illemhelyig vezet (lit.: támolyog).'
- (39) **The flower bed races against the back fence* (Matlock 2004, 234).
'A virágágyás a hátsó kerítéssel szemben van (lit.: száguld).'

⁹ Ezek Matlock eredeti példái. A (37) nem kizárólag a *Hol?* kérdésre válaszolhat (*Hol helyezkedik el az asztal?* vö.: *Mettől meddig tart az asztal?*), de az érvelés koherenciája miatt nem változtattam meg.

¹⁰ Matlock azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy ez az ige másféle mozgást felidéző helyhatározókkal nem feltétlenül fordul elő: **The footpath staggers from the Law School to the School of Medicine* (Matlock 2004, 233).

Rojo és Valenzuela megfigyelése szerint ez alól némiképp kivételt képez a *run 'fut'* ige, amelynek jelentése faktív mondatokban magában hordozza a sebességet, pontosabban a gyors mozgást, a FMM-okban azonban használata erősen konvencionalizálódottnak és lexikalizálódottnak tűnik; kétséges, hogy sebességet is kifejezne (Rojo–Valenzuela 2003, 141).

Az alany és az ige kompatibilitása a japánban

Matsumoto az angol és a japán nyelvben vizsgálta a FMM tulajdonságait. A kutató azt tapasztalta, hogy az angolban olyan tárgyak is szerepelhetnek a FMM-okban, amelyekben tényleges mozgás, utazás nem történik (pl. fal, kerítés, kábel). Ezeket *non-travellable* objektumoknak nevezte, szemben a *travellable* entitásokkal, amelyekben ténylegesen lehet közlekedni. A japánban az angollal szemben a „non-travellable” alanyú mondatok elképzelhetetlenek mozgásigével (Matsumoto 1996). Ez azt jelenti, hogy *Az alany és az ige kompatibilitása az angolban* részben II-es típusúnak nevezett FMM nem is létezik a japánban.

Fiktív mozgást kifejező mondatok a magyarban

A magyar szakirodalomban a mozgást jelentő igéket Tolcsvai Nagy tárgyalja (Tolcsvai Nagy 2012), és munkájában három fő típust különböztet meg: (a) saját mozgást kifejezők (pl. *megy*); (b) okozott mozgást kifejezők (a mozgást kiváltó energia más testtől érkezik, pl. *lebeg*); valamint (c) fiktív mozgást kifejező igék. Ez utóbbiak esetében valós fizikai mozgást nem végez az Alak, hanem vagy időbeli folyamat profilálódik (40), vagy térbeliséget fejez ki a mondat (41):

(40) *Közeledik a karácsony* (Tolcsvai Nagy 2012, 274).

(41) *Az út az erdő mellett vezet el* (Tolcsvai Nagy 2012, 274).

Azonban a *közeledik, elvezet* igék önmagukban véve nem fiktív mozgást fejeznek ki, a fiktív mozgás jelentés a mondat szintjén áll össze. Ezért Tolcsvai Nagy javaslatával szemben pontosabb fiktív mozgást kifejező igék helyett fiktív mozgást kifejező *mondatról* beszélni.

Az alany és az ige kompatibilitása a fiktív mozgást kifejező magyar mondatokban

Útvonalként funkcionáló alanyok

Amint fentebb már szó volt erről, Matlock (2004) szerint a fiktív mozgást kifejező mondatoknak két típusa van. Az I-es típusban a hosszanti kiterjedéssel

bíró objektumhoz társítható mozgás, mert például az úton jellemzően járnak, közlekednek az emberek. A magyarban számos ilyen ige használatos, pl. *megy* (42), *fut* (43), *halad* (44)¹¹:

(42) *Ott, ahol mezőgazdasági területnek kéne lennie, ott autópálya megy és raktárépületek állnak.*

(43) *Legendák, történetek szólnak arról, valódi alagútrendszer fut mélyen Vásárhely alatt.*

(44) *A térségben három jelezett turistaút halad.*

Az ilyen mondatokban az ige informálhat a ténylegesen megvalósuló mozgás mikéntjéről is (pl. gyorsan, lassan, erőlködve stb.) (45) (46):

(45) *A zöld kereszt jelzésű turistaút nagyon meredek hegyoldalon kapaszkodik fel.*

(46) *Az erdészeti út az északi oldalon ereszkedik le a völgybe.*

Útvonalként nem funkcionáló alanyok

A Matlock által II-es típusúnak nevezett mondatokban azonban az Alak semmiféle mozgást nem asszociál: nem szerepel útvonalként, csak elfoglal valamilyen teret, amelynek csupán az áttekintése vonható párhuzamba az ige által kifejezett mozgással. Az angolban, amint fent láttuk, az ilyen mondatokban nem megengedettek a mozgás MÓD-ját is kódoló igék. A magyarban ilyen alanyok mellett már a mozgásigék használata sem olyan kiterjedt (47); és még ennél is természetellenesebbnek hat(na) a mozgás MÓD-ját is kifejező ige alkalmazása (48):

(47) *?A pult a faltól az ajtóig megy.*

(48) **A pult a faltól az ajtóig rohan/száguld/ballag.*

Távolról sem arról van azonban szó, hogy a magyar ilyen mondatokban nem alkalmazhat mozgásigét. Van néhány ige, amely állítmány lehet útvonalként nem szerepeltethető alanyok mellett. Ezek használata is igazolja azt a nézetet, hogy a FMM-ok az egy vagy több, valamilyen irányban nagyobb kiterjedéssel rendelkező objektumok fokozatos szkennelését szolgálják. A *húzódik* és az *elnyúlik* esetében a hangsúly a lineáris kiterjedtségen van, míg az *elтерül* ige több irányra is utal. Ezek szemantikájában jelen van a mozgás, azonban nem, vagy nem elsősorban emberi mozgást fejeznek ki, pl. *húzódik* (49) (50) (51), *elnyúlik* (52), *elтерül* (53) (54):

¹¹ Lásd továbbá *elhalad*, *keresztülhalad* stb. Az igekötős változatokat ebben a cikkben nem tárgyalom.

- (49) *E polipkarokkal kinyúló régebbi városrészek (borgók) között ötven éve még nagy beépítetlen területek húzódtak* (Fajth 1980, 222).
- (50) *Még akkor építették stratégiai célokból [ti. a szerpentinutat], mikor a közeli Tignale fennsíkon húzódott az osztrák határ* (Fajth 1980, 209).
- (51) *A patak kanyarja felett, a Palazzo Querini mögött szép park húzódik* (Fajth 1980, 191).
- (52) *A park a Várhegy nyugati lábánál nyúlik el; az Attila út, a Krisztina körút és a Mikó utca határolja.*
- (53) *Pécs Magyarország ötödik legnagyobb települése, mely a Mecsek lábánál terül el.*
- (54) *Budapesten a budai hegyek keleti részén terül el a Normafa, a budapestiek kedvelt pihenő- és kirándulóhelye.*

Ilyen megkötés fordított irányban nem működik: a *húzódik*, illetve ritkábban az *elterül* és *elnyúlik* ige az útvonalként szolgáló objektumokat kifejező alanyokkal gyakran előfordul (55) (56) (57), illetve (58) (59) és (60):

- (55) *Az 1780-ban, klasszicista stílusban épült királyi palota nagy kiterjedésű parkjában húzódik a híres monzai autóversenyek betonpályája* (Fajth 1980, 231).
- (56) *Az 5-ös főút Budapest, Kecskemét, Szeged és Röske közt húzódik.*
- (57) *A híd összesen 1861 méter hosszú, Budakalász és Újpest között húzódik, [...]*
- (58) *A ház mögött közvetlenül egy út terül el.*
- (59) *Szénavőgye dűlő nyugati oldalán a Csordanyomi út terül el, délről a légi országút választja el a Paradicsomi dűlőtől.*
- (60) *Alant az Erdélyből az Alföldre vezető legfontosabb út nyúlik el, elmondhatatlan, hogy évezredek óta kik és hányan jártak rajta.*

A fiktív mozgást kifejező mondatokban előforduló igék csoportosítása

Horizontális és vertikális kiterjedést kifejező igék

Az előzményekben szerepelt néhány olyan ige, amely az alanyként megjelenő objektum térbeli elhelyezkedéséről is kódolt információkat, például a *megy*, a *fut* és a *húzódik* stb. Az *elterül* a tárgy többirányú kiterjedésére utal. A *felkapaszkodik*, *leereszkedik* igék a horizontális és a vertikális irányok kombinációját adják. Kimondottan a vertikális kiterjedést helyezi középpontba az *emelkedik*, *magasodik*, *mered*, *meredezik* igék csoportja. Ezek a mondatok ugyancsak nem

közlekedési útvonalként funkcionáló alanyokat tartalmaznak, és a mozgásigés megformálások a mentális feldolgozás során történő fokozatos letapogatás, szkenelés nyelvi leképeződései (61) (62) (63) (64):

- (61) *A tovább lejtő út lábánál emelkedik Palladio nevezetes Villa Rotondája* (Fajth 1980, 194).
- (62) *Keleti végében, ódon házak és tágas parkok között meredeken magasodik a Vár* (Fajth 1980, 223).
- (63) *Magányos szikla mered a hegyoldalban.*
- (64) *Makkosmária és Csillebérc között egy magányos sziklatorony meredezik a turistaút felett, amelyet Magas-kőnek neveznek.*

A fenti példák jobbra egzisztenciális mondatok. További vizsgálatokat igényel annak feltérképezése, hogy a bennük szereplő igék ugyanúgy használhatók-e lokatív mondatok állítmányaként.

Ahogy más nyelvekben, a magyarban is vannak olyan igék, amelyek nem az objektum kiterjedésének irányát vagy irányait teszik fókuszba, hanem az útvonalnak az egyenestől való eltérésére utalnak. Ilyen a nagyon hasonló jelentésű *kanyarog* és a *kígyózik* (65) (66):

- (65) *Egy kétsávos út kanyargott az árnyas farmvidéken.*
- (66) *Másik neves tó a Luganoi, mely szeszélyes és keskeny labirintusokban kígyózik az Alpok déli nyúlványai között [...] (Fajth 1980, 250).*

Viszonylag gyakran előfordul FMM-okban az átível ige is, amely az útvonal vagy más objektum jellegzetes formájára utal (67) (68) (69). Ez az ige nem feltétlenül olyan tárgyakkal fordul elő, amelyek áttekintése fokozatos letapogatást igényel, ilyenkor nem nagy méretre utal, hanem csak a jellegzetes formára, vagyis az ilyen példákat nem is FMM-nak kell tartanunk (70):

- (67) *A Šumava-hegylánc Dél- és Nyugat-Csehországon ível át, Prágától körülbelül két óra alatt érhető el autóval.*
- (68) *A világ legmagasabb pilléréről függő kötélpályája gyönyörű vidék felett ível át.*
- (69) *Szivárvány ível át az égbolton zivatar után a sydney-i Operaház fölött.*
- (70) *Van hogy víz felett halad a pallósor, vagy épp egy szurdokon ível át [ti. a lombkoronasétány].*
- (71) *A kihajló szájsperem fölött félkör alakú, középen átfürt fül ível át [vörösalakos kosárfülű amphora] [...].*

Tranzitív igék a fiktív mozgást kifejező mondatokban: visz és vezet

A magyar FMM-okban a mozgáson kívül egyszersmind más cselekvést is kifejező, tárgyias igék is szerepelhetnek, például *visz* és *vezet*. Ezek alapjelentésükben, faktív mondatokban tárgyi vonzattal rendelkeznek, a FMM-okban viszont jellemzően tárgyatlanok (72) (73):

(72) *Az Adigén túl emelkedő Mendola-hágóra hegyi vasút visz* (Fajth 1980, 179).

(73) [...] *az országút az Adige felső völgyében vezet északnyugat felé* [...] (Fajth 1980, 180).

Hasonló szemantikája van, de más mondattani viszonyokat teremt a mozgás és körülményei között a *követ* ige (74):

(74) *Az ösvény követi a Thodayar folyót, amely egy sűrűbb sík erdőbe vezet.*

Annak megállapítása, hogy ez utóbbi ige minden tulajdonságával illeszkedik-e a fentiek használati jellemzőihez, illetve megkülönbözteti-e valami más igék metaforikus használatától, további vizsgálatokat igényel.

Összefoglalás

Írásom olyan magyar példákat vizsgált, amelyek a fiktív mozgást kifejező mondatok és a lokatív mondatok metszethalmazát képezik: *Hol?* kérdésre felelnek, és igei elemként mozgásigét tartalmaznak.

Megállapítható, hogy a magyar nyelv él ezzel a kifejezési lehetőséggel, és számos ige alkalmazható ebben a szerepben. A cikk 18 igét tárgyalt: *átível, elnyúlik, elterül, emelkedik, felkapaszkodik, fut, halad, húzódik, kanyarog, kígyózik, (követ), leereszkedik, magasodik, megy, mered, meredezik, vezet, visz*.

Összefoglalólag elmondható, hogy a fiktív mozgást kifejező magyar igék a horizontális és vertikális kiterjedést és ezek változatos kombinációit, valamint az útvonal vagy objektum formáját is kifejezhetik. Eredetét tekintve külön halmazt képez a *vezet* és a *visz* ige, mivel ezek tárgyias, tehát nem csupán mozgást kifejező igére vezethetők vissza, de a lokatív mondatokban tárgyatlan igeiként jelennek meg.

A Matsumoto, illetve Matlock által megállapított két típus – a *travellable* és *non-travellable*, azaz a ténylegesen közlekedésre használható, illetve az ilyen szerepben nem használható objektumra utaló alanyt tartalmazó mondatok halmaza – a magyarban is eltérően viselkedik. Az útvonalként funkcionáló objektumokkal alkalmazhatók olyan igék, amelyek jelentése magában foglalja

a cselekvés módját is, a másik fajtában azonban más jegyekkel adható meg az alkalmazható igék köre.

További hasonló szerepű igék feltárása mellett kutatás tárgya lehet az is, hogy vannak-e olyan alanyok, amelyekkel igen jellemző, esetleg kimondottan kötelező a mozgásige használata lokatív mondatokban; illetve, hogy melyek azok az esetek, amelyekben frazeológiai egységként célszerű tekintenünk a fiktív mozgást leíró szerkezetekre.

Irodalom

- Ameka, Felix K. – Levinson, Stephen C. 2007. Introduction – The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts. *Linguistics* 45 (5–6): 847–872.
- Fajth Tibor. 1980. *Itália: Panoráma útikönyvek*. Budapest.
- Freeze, Ray. 1992. Existentials and other locatives. *Language* 68 (3): 555–595.
- Jimenez Martinez-Losa, Noelia. 2006. Towards a typology of fictive motion events: review of existing proposals and presentation of new perspectives. *Interlingüística* (17): 562–569.
- Kuti Judit – Varasdi Károly. 2006. Fiktív mozgás és eseményszerkezet. *Világosság* (8–9–10): 129–135.
- Matlock, Teenie. 2004. The Conceptual Motivation of Fictive Motion. In *Studies in Linguistic Motivation*, (eds.), Radden, G. – Panther, K.-U. 221–248. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Matsumoto, Yo. 1996. Subjective motion and English and Japanese verbs. *Cognitive Linguistics* (7): 183–226.
- Németh Szilvia. 2021. Az északi manysi ünli 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 29–68.
- Pustet, Regina. 2005. *Copulas – Universals in the Categorization of the Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Rojo, Ana – Valenzuela, Javier. 2003. Fictive Motion in English and Spanish. *International Journal of English Studies* 3 (2): 123–150.
- Sipos Mária. 2018. „A padok előtt tanári asztal ül”: A hanti 'ül' szóból létrejött kvázikopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia* (25): 149–166.
- Sipos Mária. 2021. A 'fekszik' ige grammatikalizációja a színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 319–332.
- Talmy, Leonard. 1975. Semantics and Syntax of Motion. In J. Kimball, (ed.), *Syntax and Semantics*. Vol. 4. New York: Academic Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2012. A mozgást jelentő magyar igék szemantikája. *Nyelvtudományi Közlemények* (112): 263–275.

FICTIVE MOTION CONSTRUCTIONS IN HUNGARIAN LOCATIVE SENTENCES

Fictive motion constructions are widely used in the languages of the world, and their general characteristics is a well researched topic. In the present paper, I give an overview of the fictive motion constructions occurring in the locative sentences of the Hungarian language. In doing so, I present the most important verbs appearing in this function, as well as separated them into various, mainly semantic, groups. The paper analyses the semantic behaviour of 18 verbs: *átível* 'overarch', *elnyúl* 'stretch, lie', *elterül* 'spread', *emelkedik* 'rise', *felkapaszkodik* 'crest', *fut* 'run', *halad* 'go, head, move', *húzódik* 'stretch (about path etc.)', *kanyarog* 'wind', *kigyózik* 'wind', (*követ* 'follow'), *leereszkedik* 'go down steeply', *magasodik* 'stand tall/over sg', *megy* 'go', *mered* 'stand out', *meredezik* 'be standing out', *vezet* 'drive sy somewhere', *visz* 'take sy somewhere'.

Following the analysis concerning the English and Japanese languages, the subject-verb compatibility in the sentences containing travellable or non-travellable objects is also discussed.

Keywords: fictive motion, motion verb, locative structure, Hungarian language

FIKTIVNO KRETANJE U MAĐARSKIM LOKATIVNIM REČENICAMA

Rečenice sa fiktivnim kretanjem postoje u raznim jezicima. Njihove opšte karakteristike predstavljaju detaljno obrađenu temu u stručnoj literaturi. U radu se daje pregled karakteristika lokativnih rečenica sa fiktivnim kretanjem u mađarskom jeziku. Najfrekventniji glagoli u ovoj ulozi su nabrojani i sortirani u semantičke grupe. Autor analizira semantičko ponašanje 18 glagola (*átível*, *elnyúl*, *elterül*, *emelkedik*, *felkapaszkodik*, *fut*, *halad*, *húzódik*, *kanyarog*, *kigyózik*, (*követ*), *leereszkedik*, *magasodik*, *megy*, *mered*, *meredezik*, *vezet*, *visz*). Po ugledu na japanske i engleske analize rečenica koje sadrže objekte uz glagole stvarnog putovanja (*travellable*) i objekte uz glagole koji to nisu (*non-travellable*) – govori se i o kompatibilnosti subjekta i predikata.

Gljučne reči: fiktivno kretanje, glagoli kretanja, lokativne rečenice, mađarski jezik